

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET ÉS A KOLOZSVÁRI EGYETEM KAPCSOLATA

I. Az egyesület és az egyetem kapcsolata az első évtizedekben

z Erdélyi Múzeum-Egyesület alapításának első lépése az 1841-42-ben tartott erdélyi országgyűlésen történt, amikor gróf Kemény József és gróf Kemény Sámuel nagylelkű felajánlása nyomán határozat született az országos múzeum létrehozására.

Megvalósulása elé azonban különféle akadályok tornyosultak, míg 1856-ban gróf Mikó Imre elindította a múzeumalapítás folyamatát. Hírlapi cikkekben és magánlevelezésben terjesztette a múzeum tervét, a Kemény-féle gyűjtemények és az ezutáni felajánlások otthonául pedig felajánlotta a Külső Szén utcai, tízholdas parkban álló emeletes villáját. Három év múlva, 1859-ben végre sikerült kieszközölnie Bécsben a múzeumfenntartó egyesület létesítését, és 1859. február 23-én megtartották az EME alakuló közgyűlését.¹ Az ekkor elfogadott alapszabályok megállapították a múzeum gyűjteményeit: könyvtár, érem- és régiségtár, természetrajzi gyűjtemények és fűvész-kert, leszögezték ugyanakkor, hogy a Múzeumegylet pedig „mágnak semmi tudóstársasági rangot vagy tekintélyt nem fog követelni”, fő célja a táruk gyarapítása és anyaguk tudományos földolgozása, általában a honismeret előmozdítása.² Elnökké természetesen Mikó Imrét választották.

A következő években nagy lendülettel folytatódott a gyűjtés, az adományozók serkentése és a gyűjtemények szakszerű rendezése. 1864-ben befejeződött a Mikó-villa célszerű átalakítása, itt helyezték el a természettudományi gyűjteményeket, illetve az érem- és régiségtárat, a könyvtár pedig a Farkas utcai Bethlen-ház helyiségeiben kapott otthont.

Brassai Sámuelét választották múzeumigazgatónak, ő egyúttal a természettudományi táruk őre is volt, a könyvtárat Szabó Károly igazgatta, az érem- és régiségtár őrének tisztségét pedig Finály Henrik egyesületi titkár látta el.³ Megfeszített munkájuk eredményeképpen az 1860-as évek közepére a múzeum táruk szakszerűen rendezve álltak a nagyközönség rendelkezésére, a szakemberek pedig állandóan gondoskodtak a gyarapításról, örömmel fogadva az erdélyi magyar társadalom adományait. Ugyanakkor az EME keretében folyó tudományos munka közzététele is megvalósult, minden

¹ KELEMEN 1942. 21–41.

² Szabály 1859. 4. cikkely.

³ SZABÓ 1942. 28–29.

hónapban nyilvános tudományos ülést tartottak, a tanulmányokat pedig az 1861-től folyamatosan megjelenő múzeumi évkönyvekben jelentették meg.⁴ Mivel a tudományos felolvasó üléseket már az első tapasztalatok után tárgykörök szerint elkülönítették, a természettudományi és a történelmi előadások különválásával a későbbi szakosztályok elődei is megjelentek, az évkönyvek pedig valójában tudományos folyóiratnak tekinthetők, ilyenformán az említett alapszabályi előírástól eltérően igazából tudományművelés folyt a múzeumegylet keretében. Ezt a változást egyébként az 1869-ben módosított alapszabályok is rögzítették, kimondva, hogy az egyesület „a múzeum által igyekszik a hazai tudományos törekvéseket előmozdítani, a tudománykedvelőknek tért nyitni,” „a honismereti tudományok iránti kedv élesztésére” pedig tudományos előadásokat és felolvasásokat rendez, s a tanulmányokat nyomtatásban közzéteszi.⁵

A rohamosan fejlődő gyűjteményeket Szabó József orvosdoktor alelnök méltatta az 1867-es közgyűlésen: „régiség- és éremtárunk az elvitázhatatlan adatoknak célszerűen rendezett ezreivel a magasabb igényű buvárnak is tud élvezetet nyújtani, és a természetiek gyűjteménye is, így folytatva ma-holnap úgy lesz tekinthető, mint földünknek nem költőileg színezett képe, hanem valódi fényképezett tanulságos panorámája.”⁶ Ha a számszerű adatokat vizsgáljuk, Szabó alelnök véleménye teljesen helytállónak bizonyul, ugyanis a régiségtár 1895 darabot számlált, az éremtárban 11 975 db arany-, ezüst- és rézérmét leltároztak, a könyvtár pedig 25 365 kötetre gyarapodott.⁷ A régiségtárban a római kori és az őskori leletek domináltak, de szépen gyarapodott a kora újkori fegyvereket, edényeket, textíliákat, középkori szerszámokat, római kori és középkori kőfaragványokat őrző részleg is. Az éremtár a középkori és kora újkori magyar pénzérméknek szinte teljes sorozatát őrizte, s ugyancsak gazdagnak bizonyult az ókori római és görög érmék gyűjteménye is. A képtár főúri és polgári adományozók jóvoltából tartalmazta olasz, németalföldi kismesterek, valamint hazai képzőművészek festményeit, akvarelljeit, grafikáit.⁸ Jórészt adományokból állt össze a könyvtár és a kéziratár, a régi magyarországi nyomtatványok, ősnymtatványok és antikvák gyűjteményét a 18-19. századi tudományos kiadványok egészítették ki, a történelmi, jogtudományi, irodalomtörténeti, filozófiai tárgyú kötetek domináltak az anyagban.

⁴ Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 1–6 (1861–1873); VALENTINY 1937. 204.; EME 1859–2008. 11–89.

⁵ *Szabály* 1869. 4. és 6. cikkely.

⁶ EME 1868. 6.

⁷ EME 1868. 26–27., 31., 33., 38.

⁸ MURÁDIN 2009. 248–251.

Ugyanakkor a fejlődés akadályai is egyre inkább megmutatkoztak: az emeletes Mikó-villa szűknek bizonyult a természettudományi gyűjtemények, illetve az érem- és régiségtár anyagának szakszerű elhelyezésére, s az éremtár biztonságosabb helyre, a Főkormánysház épületébe való költöztetése sem sokat segített a helyhiányon. Megoldásként vagy egy megfelelő nagyságú épület bérlése, vagy egy új múzeumépület építtetése kínálkozott, azonban célszerű bérház nem állt rendelkezésre, az építkezést pedig az egyesület saját anyagi erejéből képtelen volt megvalósítani.

1867-ben a kiegészítés és a felelős magyar kormány megalakulása reményeket gerjesztett a múzeumegylet vezetőségében, a következő évben államsegélyért folyamodtak, egy újonnan építendő múzeumi épületre és felszerelési költségeire 250 000 Ft segélyt igényelve. Az ország pénzügyi helyzete azonban nem tette lehetővé a kérés teljesítését, és az 1870-ben a kultuszminisztérium költségvetésében az EME céljaira előirányzott 10 000 forint évi segélyt is törölte az országgyűlés.⁹ 1871-ben a közgyűlés újbóli segélykérés benyújtásáról döntött dr. Szabó József alelnök, országgyűlési képviselő közreműködésével, de ez sem bizonyult sikeresnek.¹⁰ Ezzel egy időben az egyesület saját bevételei is csökkentek, lanyhult az erdélyi magyar társadalom érdeklődése a múzeum iránt, a kiegészéssel megnyíló sokféle lehetőség más irányokba terelte a közjó érdekében tevékenykedni óhajtókat.

Kiutat ebből a helyzetből az erdélyiek régi vágyának, a kolozsvári egyetemnek a létrehozása jelentett. Eötvös József kultuszminiszter 1869 szeptemberében Kolozsvárott tájékozódott a helyzetről, miniszterkollégája, Mikó Imre meghívására megtekintette az EME gyűjteményeit, s elégedetten vette számba az évtizedes gyűjtőmunka eredményeit. Talán már ekkor fölvetődött a gondolat, hogy az egyesület a maga gyűjteményeit a tervezett új felsőoktatási intézmény szolgálatába állíthatja. Mindenesetre a tervezett második magyarországi egyetem helyének kiválasztásában a kolozsvári múzeumi gyűjtemények jelentették a döntő érvet, „ilyent akkor egyetlen más pályázó város sem tudott felmutatni”, és helyszíni tájékozódása nyomán Eötvös határozottan Kolozsvár mellett tört pácát.¹¹ 1870 májusában törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlésnek a „Kolozsváron országos egyetem felállítása tárgyában”, indoklásában hangsúlyozta a második egyetem létrehozásának szükségességét, amelynek „legméltóbb helye” a kincses város, egész Erdély társadalmi központja. 1871 februárjában bekövetkezett halála miatt a törvényjavaslat tárgyalása elhalasztódott. Utóda, Pauler Tivadar is ugyanezt a felfogást képviselte, és 1872-ben az országgyűlés

⁹ KELEMEN 1942. 4 6–47.

¹⁰ RNLKML 298. fond 18. tétel 1871. közgyűlési jegyzőkönyv f. 23, 21. sz.

¹¹ EGYED 2007. 225.

sorozatos halasztása miatt sürgősségi eljárással indult el a szervezés az uralkodó jóváhagyásával.¹²

A múzeumegylet feszült figyelemmel kísérte a fejleményeket. Már az 1872. január 6-án tartott igazgatóválasztmányi gyűlés úgy döntött, hogy az évi rendes közgyűlést április végére halasztja, amikorra várható az országgyűlés határozata, amely „mindenesetre nagy befolyással lesz a múzeum jövőjére”. Ekkor „módja lesz a közgyűlésnek afelett is határozni, hogy a múzeum olvadjon-e belé az egyetembe, és ha igen, mi módon és minő feltételek alatt”.¹³ Május 4-i ülésén vette tudomásul a választmány az ügy halasztását, egyúttal azt is, hogy „az országgyűlés bérekesztése után érkezett hiteles hírek szerint a kormánynak csakugyan komoly szándéka a kolozsvári egyetemet még a folyó év őszén életbe léptetni”, emiatt a közgyűlés időpontját az események alakulásától tette függővé.¹⁴ E hónap végén Mikó Imre elnök újabb választmányi ülést hívott össze, hogy megállapítsa a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal kötendő szerződés feltételeit, a minisztériumi kiküldötttel való tárgyalásra pedig Nagy Péter alelnök, református püspök kapott meghatalmazást.

A kilenc pontba foglalt feltételek leszögezték az EME tulajdonjogát az egyetemnek átadandó gyűjteményekre vonatkozóan, ezeket a tanárok és a hallgatók szabadon használhatják, sőt „az előadások közben mutatványul használandó gyűjteményi tárgyakat” ki lehet kölcsönözni az illetékes múzeumőröktől. Vállalja a tulajdonos egyesület, hogy a táruk ezutáni gyarapításában elsősorban az egyetemi oktatás érdekeit veszi figyelembe, és e célra évente 8000 forint átalányt biztosít. Átadja használatra a Mikó-villa kertjét az ott kialakított arborétum megtartásának feltételével. Az egyetem viszont biztosítja a gyűjtemények célszerű elhelyezését, az egyesületnek pedig évi 10 000 forint bért fizet.¹⁵

Június 17-én került sor a következő választmányi ülésre Mikó Imre elnökletével, ahol Nagy Péter előadta „a közoktatási minisztérium megbízottjával, Mészáros Ferenc osztálytanácsossal a múzeum és az egyetem közötti viszony szabályozása iránt folytatott és bé is végzett alkudozás eredményét”. Kifejtette, hogy a tárgyalás során a kormány ajánlata került először napirendre, és mivel a feltételeket elfogadhatóknak értékelte, ennek alapján

¹² GAAL 2012. 39–41.; Kelemen 1942. 49.

¹³ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. f. 21. 7. sz.

¹⁴ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. f. 37. 58. sz.

¹⁵ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. f. 39–42. „Az egyetemmel kötendő egyezmény pontozatai utasításul az egyleti meghatalmazott számára” c. szöveget Nagy Péter megőrizte. EREL A 21 Püspöki levéltár 1353/1872.

véglegesítették a szerződés szövegét.¹⁶ Pauler Tivadar miniszter augusztus 2-án alá is írta a szerződést, az új viszonyokból következő változások rögzítésére augusztus 15-én gyűlt össze a választmány, és az e hónap 29-re kitűzött közgyűlés elsősorban a szerződésre koncentrált. A gyűlést Mikó betegsége miatt Nagy Péter vezette, a sajtóbeszámoló szerint elég kevesen vettek részt.¹⁷ Nagy Péter megnyitó beszédében röviden vázolta az előzményeket és méltatta a megegyezést: az EME „önkormányzati joga és állása teljes fenntartása mellett egyesíti a működő erőket, és így a haladást biztosítja, e kívül múzeumunkat tényleg azzá teszi, ami eddig csak névleg volt, azaz országossá. Az igaz, jobb lesz vala, ha lehet, külön egyetem és külön múzeum, de ha a folyón átgázolni akaró sánta és vak között a népmeséből ismeretes szövetséget mindenki észszerűnek tartja, e szövetségtől is bajos megvonni a helyes alkalmazkodás bölcsességét.” Folytatva a népmesei hasonlatot, a két intézmény „egymást segítve remél átgázolni az országrészünkben kiválólag megáradt azon nagy folyón, melynek magyar neve: szegénység.” Finály Henrik titkári jelentésében szintén a szerződés elfogadását ajánlotta: „örömmel kellett megragadnunk azt az alkalmat, amelyet a kormány nyújtott helyzetünk javítására, amidőn szövetséget ajánlott a Kolozsvárt felállítandó tudományos egyetemmel. Kölcsönös előzékenység a közoktatási miniszter úr és az egylet megbízottja között és alapos átértése annak, hogy az egyetem és a múzeum céljai, ha nagyon rokonok is, de mégsem azonosak, oly előleges megállapodásra vezettek, amelynek alapján, ha az egyezmény létre jő, a múzeum-egylet a gyűjteményei használatában az egyetemnek nyújtott előnyökért tetemes segínyt nyer, és amelyben a kölcsönös jogok és kötelességek úgy vannak körülírva, hogy a múzeum nemcsak nem mond le kitűzött feladatának legcsekélyebb részéről is, hanem még sikeresebben is fog működni annak megoldásában, mert az egyezmény szerint nemcsak jövedelme, hanem a közreműködő munkaerő is tetemesen fog szaporodni.”¹⁸ E biztató szavak után a gyűlés pontonként tárgyalta a nyomtatásban sokszorosított szöveget, és el is fogadta a megegyezést.¹⁹

A szerződés kimondja, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapszabálya szerinti önállóságát továbbra is fenntartja, gyűjteményei gyarapításáról a jövőben is önállóan gondoskodik. Könyvtárát és kéziratárát,

¹⁶ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872, választmányi jkv. f. 46, 83. sz.

¹⁷ Kolozsvári Közlöny 17 (1872) augusztus 31. 1–2.

¹⁸ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. közgyűlési jkv. 3., 9.

¹⁹ Kelemen 1942. 50. A szerződés egyik példányát az EME Levéltára 76/1872. sz. alatt őrizte, ma az 1872-es iktatott iratokat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények részlegén őrzik. Iratgyűjtemények 176. sz., 1872.). Nagy Péter megőrizte a nyomtatott szöveget a püspöki levéltár idézett helyén.

természettudományos gyűjteményeit, érem- és régiségtárát tulajdonjogának fenntartásával az egyetem használatába adja azzal a feltétellel, hogy a jövőben közösen kezelt gyűjtemények „mindenikében két-két külön leltár vezetettek, amelyek egyike a múzeum, másika az egyetem tulajdonához tartozó tárgyakat foglalja magába”.²⁰ A könyv- és kéziratárát az EME könyvtárosa igazgatja, melléje az egyetem ad egy segédkönyvtárost. A természettudományos gyűjteményeket az egyetem illetékes professzorai kezelik, mint főőrök, melléjük a múzeum-egyesület választ és fizet egy-egy segédőrt. Vállalja az egyetem, hogy az átvett gyűjtemények számára megfelelő helyiségekről gondoskodik, a szükséges bútorzatot viszont mindkét fél maga szerzi be a saját tárgyai számára. Az EME átadja az egyetemnek a Mikó-villa kertjét botanikus kert létesítése céljából, amelynek jó alapja a már ott zöldellő arborétum és a célszerű virágház. Mindezekért a szolgáltatásokért „az állam a múzeum-egyesületnek tudományos céljai előmozdítására biztosít 5000 ./. ötezer osztrák értékű forintot évenként.”

A szerződés láthatólag a felére csökkentette az EME által igényelt bérösszeget, viszont nem kötötte ki az egyesület évi átalányfizetési kötelezettségét a gyűjtemények gyarapítására, és nem szabályozta részletesen a terek használatát, de pontosan rögzítette a szerződő felek kötelességeit saját gyűjteményeik felszerelése és kezelése vonatkozásában.

1872. október 12-én szentesítette az uralkodó a kolozsvári egyetem felállításáról szóló törvényt, s november 11-én megkezdődött az oktatás.²¹ Az EME tisztségviselői közül Brassai Sámuel az elemi matematika, Finály Henrik a történeti segéd tudományok, Szabó Károly pedig a magyar történelem tanára lett, személyük is megerősítette az egyesület és az egyetem szövetségét.

Az egyetemmel való közvetlenebb kapcsolattartás végett a választmány már 1872 októberében egy szűkebb körű bizottságot nevezett ki, hogy a sürgős és elnököleg elintézhető ügyek miatt ne kelljen minduntalan rendkívüli gyűléseket összehívni.²²

Az EME és az egyetem között létrejött szerződés életbe léptetése a gyűjtemények leltározásával kezdődött, az állattani, növénytani, geológiai gyűjtemények és az ásványtár számbavétele volt sürgős, mivel jövőre vezetőik, a kinevezett egyetemi tanárok korábban nem álltak kapcsolatban az egyesülettel. Az érem- és régiségtár viszont a korábbi őr, Finály Henrik egyesületi titkár kezelésében maradt. E munkát szakemberekkel és kisegítő rapidíjas munkaerőkkel oldotta meg az egyesület. Az ásvány- és földtani gyűjtemény

²⁰ A szerződés 3.c. pontja.

²¹ GAAL 2012. 43–44. Egyed 2007. 226–228.

²² RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. 165. sz.

leltározását Parádi Kálmán tanár és Klir János múzeumi segédőr végezte két napidíjas közreműködésével. 17 nap alatt befejezték a munkát, ennek alapján Koch Antal, a földtan tanára 1872 decemberében átvette a tárákat, mellette dolgozott az egyesület korábbi alkalmazottja is, Herbach Ferenc segédőr. E gyűjteményt rendre át kellett költöztetni az egyetem épületébe, a Farkas utcába, korábbi helyét, a Mikó-villa néhány helyiségét ugyanis tanítási célokra kívánták használni.²³ Koch a számbavétel nyomán javasolta a választmánynak az ásványtár apró és töredékes darabjainak kiselejtezését, amelyeket aztán oktatási segédanyagul kívánt hasznosítani.

A gyűjtemények új őrei szigorúan figyeltek a tárgyak tulajdonos szerinti megkülönböztetésére – a szerződés előírása szerint –, Koch például az ásványtárban eltérő színű cédulákat használt, Kanitz Ágost, a növénytár őre pedig szintén más-más színű címkéket készíttetett „az összecserélődés megelőzése tekintetéből”.²⁴ Kanitz professzor észszerű megosztást javasolt a növénytárban: „az egyetemen növénygyűjteményében leledző exotikus fajú példányokat”, amelyek „úgysem emelik a múzeum tervszerűen bérrendezett gyűjteményének becsét”, át kell tenni az egyetem gyűjteményébe, „ahová jobban illenek”, és az oktatásban hasznukat lehet venni. Jelezte, hogy a múzeumi gyűjteményt ő már „tetemesen gyarapította a kitűzött célnak jobban megfelelő és a rendszerbe illő növénypéldányokkal”. A választmány elfogadta a javaslatot, és az egzotikus növényeket az egyetemnek ajándékozta.²⁵ A növénytár kezdetben a Mikó-kertben lévő négyszobás egykori igazgatói lakásban kapott helyet; ezt 1886-ban lebontották, és a gyűjteményt a Farkas utcai egyetemi épületbe költöztették.

Az állattár leltározását szintén Parádi Kálmán és Klir János végezte napidíjasok közreműködésével. 30 napig tartó munkájukról az 1873. január 4-i múzeumi választmányi ülésen tettek jelentést, ugyanekkor jelezte Entz Géza egyetemi tanár, a tár új őre, hogy szívesen leltározza az eddig külön tartott Bielz-féle gyűjteményt azzal a feltétellel, ha elkészítheteti a rendszeres felállításához szükséges szekrényeket. Örömmel fogadta a választmány az ajánlatot, és jóváhagyta a szükséges hat szekrény beszerzését.²⁶ Az állattárnak kezdettől fogva a Mikó-villa adott otthont.

Januárban a Mikó-villa kertjét is hivatalosan átadták az egyetemnek, az átmeneti időszakban azonban történtek apró félreértések. Az EME december 31-ével felmondta Fábry József kertész állását, mivel az ingatlan

²³ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. 190. sz.; KELEMEN 1942. 54.; WANEK 2009. 291–292.

²⁴ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. 197, 198. sz.

²⁵ RNLKML 298. fond 21. tétel 1874. választmányi jkv. 110. sz.

²⁶ RNLKML 298. fond 20. tétel, 1873. választmányi jkv. 34., 35. sz.

az egyetem kezelésébe került, azonban a kertészt az egyetem nem alkalmazta. Ennek ellenére Fábry lelkiismeretesen gondoskodott a virágház fűtéséről, gondozta a növényeket, és költségeinek megtérítését kérte az egyesülettől. Ettől kezdetben elzárkózott az EME választmánya, később azonban méltányossági okokból mégis jóváhagyta a kifizetést.²⁷

1873-tól kedve az egyetem használatába került gyűjteményekről az illetékes egyetemi tanárok lelkiismeretesen jelentést tettek az egyesületi közgyűlésnek, ez évben például Koch Antal a geológiai gyűjtemény és az ásványtár elhelyezését részletezte, megállapítva a földtani gyűjteményről, hogy „a hazai tárgyakon kívül számos becses külföldi tárgyakat is tartalmaz, melyek a tudománynak általános tárgyalásánál okvetlenül szükségesegek, ennél fogva az egész gyűjtemény az egyetemi oktatás céljainak annyira megfelelő, hogy jelen berendezésében megmaradhat.”²⁸ Az egyesület az ásványtár és az állattani gyűjtemény munkáját segítette egy-egy segédőr kinevezésével és fizetésével.

Mikó Imre 1873-ban és a következő két évben elnökkölt az EME közgyűlésén, megnyitó beszédeiben optimistán ítélte meg az egyetemmel való együttműködés eredményeit; az egyesület anyagi helyzete javult, az egyetemi tanárok pedig a múzeumi anyag feldolgozását élő tudománnyá teszik. Ezzel az összefogással válhat Kolozsvár tudományos gócponttá, de a fejlődés elengedhetetlen feltétele a társadalmi támogatás újjáélesztése, a tudományművelők bevonása az egyesület életébe.²⁹

Derűlátását arra is alapozhatta, hogy az EME – gyűjteményeinek átengedése mellett – évente 10 számban megjelenő folyóiratot alapított 1874 februárjában *Erdélyi Múzeum* címen, kifejezetten az egyetemi tanárok igényeinek kielégítésére. Kezdetben a Finály Henrik szerkesztette folyóirat vegyesen közölt természettudományi, filozófiai és történettudományi cikkeket, az ugyanekkor újraindított évkönyvekben pedig terjedelmesebb tanulmányok láttak napvilágot. A munkatársak remélt tömeges jelentkezése azonban elmaradt, az egyetemi szakemberek inkább fővárosi szaklapokban közölték kutatásaik eredményeit, ezért 1878-ban mind a folyóirat, mind az évkönyv megjelentetése egyelőre abbamaradt.³⁰

E kiütkereső évek azzal a tanulsággal szolgáltak, hogy az EME a tudományművelők szakosztályokba való egyesítésével erősítheti meg a maga tudományos jellegét. Erre utalt az egyetem orvoskari tanárainak szerveződése, akik 1875-ben létrehozták a Kolozsvári Orvos-Természettudományi

²⁷ RNLKML 298. fond 20. tétel 1873. választmányi jkv. 38., 75. sz.

²⁸ RNLKML 298. fond 20. tétel 1873. közgyűlési jkv. 12. sz.

²⁹ EGYED–KOVÁCS 2008. 109., 115., 119–120.

³⁰ GYÖRGY 1939. 8–11.

Társulatot az orvosi és természettudományi kutatások föllendítésére, az eredmények előadásokon és szakfolyóiratban való közlésére. Önálló működésére azonban anyagi erői elégtelennek bizonyultak, ezért három év múlva a múzeum-egylet felé tájékozódtak. E kezdeményezés hatására élesztette fel az EME 1878 februárjában a már korábban létezett két szakosztályát, a bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományit, illetve a természettudományit, ez utóbbi 1884-ben egyesült az orvos-természettudományi társulattal.³¹ A szakosztályi tevékenység föllendülésével újraindulhatott az Erdélyi Múzeum 1879-ben, mint a bölcsész szakosztály közlönye, az orvos-természettudományi társulat pedig a maga 1876-ban indított *Értesítő* c. folyóiratát ugyanebben az évben már az EME természettudományi szakosztályával közösen jelentette meg. E szakfolyóiratok folyamatos megjelenése bizonyítja, hogy tudós szerzőkben nem volt hiány, csupán a szervezést kellett célszerűbben végezni, az EME pedig évről évre biztosította a megjelenés anyagi feltételeit. Figyelembe véve e változásokat, 1883-ban a közgyűlés módosította az alapszabályokat: az 1. paragrafusban rögzítette, hogy az egylet célja „a Kolozsvárt létesített és a m. k. Ferenc József tudományegyetemmel kapcsolatban álló országos múzeum fenntartása”, a 6. cikkely pedig kimondta, hogy a múzeummal kapcsolatban különösen a honismereti tudományok művelését tartja feladatának, evégett pedig „kebelében tudományos szakosztályokat állít fel, egyelőre a következőket: orvos-természettudományi és bölcsészet-, nyelv és történelmi szakosztályokat”, ezek „tudományos működését saját kiadványaiban közrebocsátja”.³²

Kezdetől fogva nagy gondja volt a kolozsvári egyetemnek a helyhiány, a Farkas utcai régi főkormányshéki épületegyüttes (a volt jezsuita ó- és újkollégium) ugyanis szűknek bizonyult, és bérelt helyiségekben folyt a tanítás. Emiatt az 1872-ben átvett múzeumi gyűjtemények sem kaphattak méltó helyet. 1882-ben emelték az első egyetemi épületet, a vegytani intézetet, mégpedig a Mikó-kertben. Állandóan sürgette a kormányzatot az egyetem a helyszűke megoldása végett, és ebben a múzeumi tárak tulajdonosa, az EME is aktív partnernek bizonyult. 1883-ban a választmány felkérte a gyűjtemények őreit, hogy készítsenek kimutatást a rendelkezésükre álló helyiségek elégtelen voltáról és az igényelt bővítésekről, amelyet összesítve az egyesület fölterjesztett a kultuszminisztériumba.³³

1890-ben az EME kölcsönt ajánlott az államnak a gyűjtemények új épületeinek kivitelezésére abban a reményben, hogy ezek a Mikó-kertben megvalósíthatók. A kormányzat nem reflektált az ajánlatra, Csáky Albin

³¹ WANEK 2009. 291., 294–301.; KELEMEN 1942. 58–63.

³² *Alapszabály* 1884. 3–4.

³³ RNLKML 298. fond 30. tétel 1883. választmányi jkv. 64. sz.

kultuszminiszter viszont jelezte az egyesületnek, hogy a tervezett egyetemi építkezések egyik célja a tárak célszerű elhelyezése, ámde ehhez az 1872-ben kötött szerződés megújítása szükséges éppen a Mikó-kert tulajdonjoga tekintetében, az állam ugyanis nem kíván idegen telekre építkezni. Részletes tárgyalások után, 1894-ben elkészült az új szerződés, amelyet az egyesület 1895. évi közgyűlése jóváhagyott. Eszerint az EME a 10 holdas Mikó-kertet anyagi ellenszolgáltatás nélkül átadta az államnak „egyetemi célokra való teljesen szabad felhasználás végett, oly kikötéssel azonban, hogy a kertben felállított Mikó-emlék fenntartása az egyetem terhére esik, és az emlékszoborhoz férhetés a látogató közönség számára szabadon nyitva tartandó. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek korlátlan szabadsága van a kert arra való részeiben és helyein tetszése szerint épületeket emelni az egyetem különböző intézetei számára.”³⁴ A szerződés más pontjai a korábbi megegyezést ismételték, azzal az egyetlen különbséggel, hogy a könyvtárigazgatót a továbbiakban a kultuszminiszter nevezi ki saját tárcája költségvetésének terhére. Nem emelkedett az egyesületnek fizetett bér összege sem. E megállapodással kivételesen nagy ajándékot adott az egyesület a magyar államnak, amelynek ellentételezésül csupán azt az ígéretet kapta, hogy a szerződés felbontása esetén olyan épületet ad az állam az EME-nek, amelyben gyűjteményeit elhelyezheti.³⁵

Az egyetem 1902-re elkészült új központi épületében a múzeumi tárak egy része megfelelő helyet kapott, a geológiai gyűjteményeket és az ásványtárat például a földszinten és az alagsorban helyezték el, azonban a sokszor költöztetett érem- és régiségtárnak csupán az állandó kiállítását lehetett itt berendezni.

II. Az együttműködés eredményei

Érdemes az utolsó békeévben szemügyre vennünk az EME és a kolozsvári egyetem négy évtizedes együttműködésének eredményeit, a múzeumi gyűjteményeknek az oktatásban és a tudományos kutatásban való hasznosulására figyelve.

1872-ben külön természettudományi kar létesült Kolozsvárott, tanszékei egyúttal az egyetem intézeteinek számítottak, közülük a növénytani, az állattani, valamint az ásvány- és földtani támaszkodhatott a múzeum-egyesület-től bérelt gyűjteményekre, a növénytanihoz botanikus kert is tartozott.³⁶

³⁴ EMELvt 52. tétel, Szerződések, f. 1–2, nyomtatott példány, f. 4–6 kézirásos eredeti.

³⁵ KELEMEN 1942. 67–68.

³⁶ GAAL 2012. 56–58.

Szűkös elhelyezésük megnehezítette az oktatást és kutatómunkát, ráadásul a táruk állandó gyarapodására lehetett számítani, mivel az EME az évi bérösszeg nagyobb részét saját gyűjteményeinek folyamatos bővítésére fordította.

A növénytár első költözéséről már szóltunk, kálváriája azonban folytatódott: a Farkas utcai régi színház épületében nyert elhelyezést, a század végén pedig az új egyetemi épületben kapott eléggé szűkös helyet. Anyagának észszerűbb didaktikai hasznosítása végett Kanitz Ágost intézetigazgató a múzeumi gyűjtemény duplumait bocsátotta a hallgatók rendelkezésére tanulmányozás végett, és saját gyűjtéséből létesített e célra kézi herbáriumot. A Mikó-villa telkén már létező botanikus kertet intenzíven fejlesztette, néhány év múlva a szabadföldi növények száma 2500-ra emelkedett.³⁷ 1888-ban a hallgatók önálló tudományos munkáját serkentő pályázatok sorában a növénytan kiírás a fűvészkertre koncentrált: „vizsgáltassanak meg a bibe változásai a kolozsvári tud.-egyetemi növénykertben előjövő olyan honi növényeken, melyek az irodalomban még nincsenek említve”. A sikeres pályamunka 125 forint jutalomban részesülhetett.³⁸ Kanitz professzor a hazai és a környező országok flórájának kutatását tartotta fő feladatának, munkássága során jelentős mértékben támaszkodott a párhuzamosan fejlesztett növénytár anyagára. 1896-ban elhunyt, utóda az egyetem egykori tanítványa és magántanára, Istvánffy Gyula lett, majd Richter Aladár vette át a tanszéket és a gyűjteményeket. Richter szerezte meg a növénytár számára a gazdag és változatos erdélyi növényvilág ismerete szempontjából jelentős Baumgarten-féle, 1843 előtt összeállított herbáriumot 1900-ban. Ugyancsak ő tette meg az első lépéseket az új botanikus kert kialakítása végett – a Mikó-kert ugyanis már szűknek bizonyult –, a Majális utca nyugati oldalán több házastelket is megszerzett az egyetem számára. Az újonnan megvásárolt egyik épületben helyezték el 1913-ban a teljes növénytárat Páter Béla professzor felügyelete alatt, a fűvészkert végleges kialakítása azonban a világháború miatt elhalasztódott. 1918-ban a növénytár herbáriumi részlege 259 366 múzeum-egyleti és 160 384 egyetemi tulajdonú lapot tartalmazott.³⁹

Az állattárat 1873 óta Entz Géza kezelte, az EME-től átvett, kitömött emlősöket, madarakat, kételtűeket, konzervált bogarakat, emlős- és madár-csontvázakat, csigákat tartalmazó gyűjtemény állandó fejlesztést igényelt, hogy az oktatási céloknak megfelelhessen. Kutatómunkájában együttműködött Koch Antallal, az ásvány- és földtani tanszék professzorával, a Bihar hegységbeli oncsászái csontbarlangban 1876-ban Koch és Klir János állattani gyűjteményi őrségéd által feltárt barlangi medve csontvázat Klir

³⁷ MÁRKI 1896. 41–42.

³⁸ Beszédek pályadíj 1888. 99.

³⁹ NAGY-TÓTH 2009. 175–176.

az ő irányítása alatt állította össze.⁴⁰ A szűkös állami dotációt elsősorban eszközbeszerzésre kellett fordítania. Kezdetről fogva a Mikó-villa adott ott-hont a gyűjteményeknek, a laboratóriumi munkákat is itt végezték, igyekeztek minden kis helyet kihasználni. Entz professzor 1890-ben Budapestre távozott, ekkor Apáthy István, az idegészövettani kutatásairól híres fiatal szakember került az Állattani Intézet élére. Apáthy a múzeum-egyesületi és az állami dotációt maximálisan kihasználva fejlesztette az intézetet és a gyűjteményeket, emeletréépítéssel bővítette az eredetileg nyaralónak szánt épületet. 1901-ben írott jelentése szerint az állattár gyűjteményi anyaga 1872 óta megháromszorozódott. A szövettani preparátumok együttese még lendületesebben gyarapodott, 1890-ben az intézet alig 400 metszettel rendelkezett, „1902-ig tanársegédével, Bálint Sándorral együtt közel 15 000 metszetet állított elő”.⁴¹ Nápolyi kapcsolatai révén tengeri állatok (medúzák stb.) 626 fajával bővítette a gyűjteményt 1902-ben, ilyen együttessel más magyarországi egyetem vagy múzeum akkoriban nem dicsekedhetett. A kitömött emlősök és madarak, illetve a lepkék korábbi megfakult, kopott példányait újjakkal pótolta vásárlás vagy adományok útján.⁴² 1909-ben költözött az Intézet a Mikó-kertben létesített új épületébe, amelynek földszintjén az állattár kapott helyet.⁴³

Koch Antalnak az EME ásvány- és földtani gyűjteményéről az átvételkor megfogalmazott kedvező véleményét már említettük, a rendszeres gyarapítás tovább növelte az értékét és használhatóságát a következő évtizedekben. A gyűjtemény anyagának tudományos feldolgozása jelentős eredményeket hozott, mint például a pseudobrookit ásványnak, „az egyetlen nemzetközileg elfogadott, a Kárpát-medencéből leírt szilikátnak” a felfedezése.⁴⁴ E munkában Herbich Ferenc őrségéd mellett legtehetségesebb tanítványai is részt vettek, akik kutatásaik eredményeit szaktanulmányokba foglalták. Terepmunkáiban 1878-tól „az erdélyi medence harmadkori képződményeinek sztratigráfiai és paleontológiai tanulmányozását” tűzte ki célul, ennek során gazdag anyaggal bővítette a gyűjteményt, s erre biztatta munkatársait és tanítványait is. 1882 februárjában, a mocsai meteorhulláskor azonnal a helyszínen gyűjtött, a fölös példányokból cserealapot hozott létre, ezzel „Kelet-Európa akkori leggazdagabb meteorit-gyűjteményét teremtette meg”.⁴⁵ 1895-ben a budapesti egyetemre távozott, tanszéki és múzeumőri

⁴⁰ WANEK 2009. 295.

⁴¹ MARKÓ 2009. 12–13.

⁴² APÁTHY 1903. 34–40. 38–39.

⁴³ MARKÓ 2009. 16.

⁴⁴ WANEK 2009. 294.

⁴⁵ WANEK 2009. 302.

utóda Szádeczky Gyula lett, aki folytatta Vlegyásza és a Bihar-hegység rendszeres geológiai föltárását tanársegéde és tanítványai közreműködésével. Ugyancsak tervszerű, több évre terjedő gyűjtést folytatott az Erdélyi-medence nyugati szegélyén.⁴⁶ 1906-ban Szádeczky az EME-től nyert átalány és az intézetnek járó egyetemi államszegély legnagyobb részét a gyűjtemény gyarapítására fordította, drágaköveket és külföldi ásványokat vásároltak, jelentősebb gyarapodást jelentettek azonban az adományok: 870 db kőzet, ásvány és kőület került a szekrényekbe nagyobb részt erdélyi helyszínekről.⁴⁷

Az egyetem bölcsész kara keretében egyetlen intézet, az Érmészeti és Régészeti Intézet jött létre az EME-től bérbe vett érem- és régiségtárral kapcsolatban. Személyi változás itt nem történt, a korábbi egyesületi örökös, Finály Henrik a történeti segédtudományok tanáraként vezette tovább a közös intézményt. Negyedszázados tudományos és oktatói tevékenysége során érmészeti előadásában az éremtár egyre gyarapodó anyagára támaszkodott, mind az ókori, mind a középkori és kora újkori magyar érmészeti kurzusait szemléltető darabokkal illusztrálhatta. A régiségtárba bekerült római emlékek feliratait az EME kiadványaiban közölte, azok be is kerültek Mommsen tekintélyes repertóriumába, a CIL-be. Gondoskodott a gyűjteményből hiányzó, de az egyetemi oktatáshoz szükséges tárgyak beszerzéséről, 1886-ban hat Tanagra-szobrocska másolatát vásárolta meg.⁴⁸ Régészeti előadásokat alig tartott, viszont anyagi alapokat teremtett Torma Károly római kori és őskori emlékeket feltáró ásatásaihoz, a leletek a régiségtárba kerültek. Elmaradt az Érmészeti és Régészeti Intézet kiépítése is, tanítványokat nem nevelt.⁴⁹ 1872 óta a régi egyetemi épület adott otthont az érem- és régiségtárnak, amelyet 1898-ban az épület bontása miatt ideiglenes raktárba költöztettek.

1899-től új korszak kezdődött a közösen kezelt gyűjteményekben: Finály halála után a tanszékét átszervezve régészeti katedrát hoztak létre, élére pedig Pósta Béla került, ellátva egyúttal a múzeumőri teendőket is. Neki jutott feladatul 1902-ben az új egyetemi épület földszintjére való átköltöztetés, 10 194 régiséget és több mint 20 000 érmét kellett elhelyeznie. Itt csak a kiállításoknak jutott hely, az ásatásokkal, adományokkal, vásárlásokkal tervszerűen fejlesztett gyűjtemények darabjait külső raktárakban őrizték. Pósta gyűjteményigazgató kitaró szervező munkájának köszönhetően 1911-ben a raktári anyag és a dolgozószobák egy helyre összpontosulhattak

⁴⁶ SZÁDECZKY 1903a. 41–43.

⁴⁷ SZÁDECZKY 1907. 78–81.

⁴⁸ VINCZE 2009. 84.

⁴⁹ VINCZE 2014. 15–18.

a református kollégiumtól bérelt kétemeletes, Bástya utcai ingatlanban. Azóta sem készült el a régóta tervezett reprezentatív épület, a történeti múzeumnak ma is e sarokház az otthona.⁵⁰

Pósta Béla legjobb tanítványait, Buday Árpádot, Roska Mártont és másokat bevonta a régészeti ásatásokba, a gyűjtemények anyagának rendezésébe, közleményeiket az általa alapított és az EME kiadásában megjelenő *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* című folyóiratban tette közzé. Anyagi forrásokat szerezve életet lehelte az egyetem Érmészeti és Régészeti Intézetébe, tanítványai itt lehettek gyakornokok, majd magántanárok. Munkássága révén változatosabbá vált az érem- és régiségtár összetétele, a képtár állami letétekkel gyarapodott, új gyűjteményként jött létre a gyógyszerészeti múzeum Orient Gyula jóvoltából, a néprajzi gyűjtemény pedig szintén önálló csoporttá fejlődött munkatársai, Roska Márton és Sztripszky Hiador gyűjtései révén.⁵¹ Posta két évtizedes munkásságának értékelésekor csak egy számszerű adatot említünk: a régiségtár teljes állománya 1919-ben meghaladta az 50 000 darabot, az éremtáré pedig 30 000 fölé emelkedett.⁵²

III. A világháború éveitől

1914 nyarától a világháború határozta meg mind az egyetem, mind az egyesület életét, a tudományos munka visszaesett, a folyóiratok megjelentetése egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. 1916-ban, a román betöréskor a gyűjtemények legféltettebb kincseit Budapestre menekítették, ez megakadályozta a tervszerű tudományos munka folytatását. 1918-ban az EME még nyugtázhatta az utolsó államsegélyt, de karácsony szombatján bevonultak a román csapatok Kolozsvárra, és a budapesti kormánnyal egyre nehezebben lehetett kapcsolatot tartani. 1919 januárjában az egyesület még bevételezhette az utolsó bérösszeget, de az egyetem fennmaradása is kétségessé vált. Május 12-én a nagyszebeni Kormányzótanács megbízottja, Onisifor Ghibu karhatalommal elfoglalta az egyetemet.⁵³ Ugyanezen a napon vette át az egyetemi könyvtárat Gyalui Farkas megbízott igazgatótól. Három nap múlva került sor az egyetem Érmészeti és Régészeti Intézete átvételére; az áprilisban elhunyt Pósta helyett tanítványa, Buday Árpád osztályarcheológus adta át az intézetet, leszögezve, hogy az ugyanitt elhelyezett Érem- és

⁵⁰ VINCZE 2009. 88.

⁵¹ VINCZE 2009a. 414–416.

⁵² VINCZE 2009. 92.

⁵³ GAAL 2012. 81–82.

Régiségtár az Erdélyi Múzeum-Egyesület elidegeníthetetlen tulajdona.⁵⁴ Ugyanezt a bejelentést a többi múzeumi gyűjtemény kényszerű átadói is megtették. Ezzel lezárult egy jeles tudományos eredményeket felmutató korszak, a kolozsvári egyetem és az Erdélyi Múzeum-Egyesület együttműködésének időszaka.

⁵⁴ VINCZE 2014. 568.